

**O'ZBEKISTON HUDUDIDA ZAMONAVIY ODAMLARNING PAYDO
BO'LISHI VA VOHA BO'YLAB TARQALISHI JANUBIY OROLBO'YI VA
TOSHKENT VOHASINING QADIMGI AHOLISI**

Sattorov Firdavs Ulug'bek o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix fakulteti talabasi

Tel: +998919058632

e-pochta sattorovfirdavs1612@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada paleontologik ma'lumotlarning o'lkamiz tarixini yoritib berish, O'lkamiz hududida zamonaviy odamlarning paydo bo'lishi, ularning turli hududlarga tarqalishi uning o'rganilish tarixi, insonlarning kelib chiqishi, madaniyati, inson shakli, tuzulishi, qiyofasi, yashagan makonlari haqida bayon qiladi.

Kalit so'zlar: Janubiy Orolbo'yi, Ko'kcha, Quyi Volga, Oltoy, Qadimgi Xorazm, Kaspiyorti, Toshkent, Pokiston, Qozog'iston, T.K.Xodjayev, M.M.Gerasimov, Pomir-Farg'ona.

Аннотация: В статье палеоантропологические данные проливают свет на историю нашей страны, появление современных людей на территории нашей страны, их распространение в разные регионы, историю ее изучения, происхождение людей, культуру, человеческий облик, структура, образ и места, где они жили.

Ключевые слова: Южный Аролбой, Кокча, Нижнее Поволжье, Алтай, Древний Хорезм, Каспий, Ташкент, Пакистан, Казахстан, Т.К.Ходжаев, М.М.Герасимов, Памиро-Ферганский.

Annotation: In the article, the paleontological data shed light on the history of our country, the emergence of modern people on the territory of our country, their spread to different regions, the history of its study, the origin of people, culture, human form, structure, image, and places where they lived. does.

Keywords: Southern Arolboi, Kokcha, Lower Volga, Altai, Ancient Khorezm, Caspian, Tashkent, Pakistan, Kazakhstan, T.K. Khodjayev, M.M. Gerasimov, Pamir-Fergana.

Janubiy Orolbo'yining qadimgi aholisi Bu mintaqaning neolit davri aholisi asosan (Kaltaminor madaniyati) yevropoid irqiga mansub bo'lib, shu bilan birga mahalliy irq belgilarini ham o'zida mujassamlashtirgan, ya'ni dolixokefal bosh chanoqlidir. Bu mintaqaga bronza davrida (Tozabog'yob madaniyati) mahalliy aholi tipidan farq qiluvchi o'zga etnos vakillari kirib keladilar. O'zga yurt aholisining (Ko'kcha-3 materiallari asosida) qiyofasi ham yevropoid bo'lib, ularning bosh chanog'i braxikefal shaklda bo'lgan. Ko'kcha-3 odamlari ikki xil bosh chanoqqa ega. Birinchisi o'zlarining irqiy xususiyatlari bo'yicha Quyi Volga, Qozog'iston, Oltoy pasttekisligi dashtlari bronza davri aholisiga yaqin tursa, ikkinchi guruh odamlar o'z irqiy belgilariga ko'ra, Hindiston, Pokiston, Afg'oniston va Markaziy Osiyoning qadimgi dehqonchilik madaniyatlari aholisi tipiga o'xshab ketadi³⁴. Ularning har ikkalsi ham yevropoid irqining turli tiplarini tashkil etadi. Ilk temir davri Janubiy Orolbo'yi aholisi tarkibida ham bronza davriga xos irqiy belgilar saqlanadi. Biroq bir seriya xronologik (kalla suyagi) materiallarida ikki xil irq vakillari emas, balki bir individda har xil irq belgilarining mujassamlashgan variantlari uchray boshlaydi. Ammo mahalliy an'anaviv irq belgilari hali kuchli bo'lib, antropologlar bu holatni Qadimgi Xorazmning quyi soy madaniyati materiallarida kuzatishgan.

Qadimgi Xorazmda miloddan avvalgi V-IV asrlarga doir antropo logik turkum Sulton Uvays tog' mozor-qo'rgonlaridan topilgan³⁵. Arxeologlarning aytishicha, ular chorvador qabilalarga tegishli hisoblanadi. Bu yerga dafn etilgan odamlar o'zbeklarga xos braxikefal yevropoid tip bilan xarakterlanadi. Ammo dafn qilinganlar orasida bir ayol borki, u boshqalardan tubdan farq qilib, mo'g'ul qiyofa Janubiy Sibir tipini

³⁴ Ochildiyev F.B. Tarixiy o'lkashunoslik, Toshkent. 2020 y. B – 96-97.

³⁵ Ochildiyev F.B. Tarixiy o'lkashunoslik, Toshkent. 2020 y. B – 97.

eslatadi. Ehtimol, u asiradir yoki qadimgi xorazmliklarga kelin bo'lib tushgandir. Shu davrga oid Ustyurtdan topilgan antropologik topilmalarda andronovo tipidan (braxikefal yevropoid tipidan) O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i tipiga o'tish holati kuzatiladi. Bular orasida bir guruh materiallar borki, ular Janubi-Sharqiy Orolbo'yi odamlarining o'zginasidir. Janubi-Sharqiy Orolbo'yi tiplari orasida mongoloid qorishmaning hissi katta. Qadimgi Xorazmning Sariqamish deltasi atrofida yashagan antik davr aholisi asosan yevropoid bo'lib, ular orasida ham qisman Janubiy Sibir tipiga xos odamlar uchraydi.

Milodning boshlaridan Janubiy va Janubi-Sharqiy Orolbo'ylarida mongoloid irqining hissi ko'paya boradi. Jetiasar madaniyatiga tegishli, Oltin asar shahar xarobalari atrofida bir necha mozar-qo'rg'onlar ochib o'rganilgan³⁶. Uning aholisi aralash bo'lib, antropologik tipning asosini mahalliy yevropoid uzun boshli qabilalar tashkil qilsa, ular orasida Xorazm vohasiga xunlar bilan birga kelib qolgan Janubiy Sibir tipi ham uchraydi. Mo'g'ul qiyofa odamlar ko'proq Quvondaryo havzasiga joylashgan. Qal'aliqir shahar qabristoni suyak materiallarning aksariyat ko'pchiligini Kaspiyorti tipidagi yevropoid odamlari tashkil qiladi. Janubiy Orolbo'yi aholisining irqiy tarkibi rivojlanishining keyingi ikki mingyillik tarixi Mizdaxqon qabristoni materiallari asosida kuzatiladi. Bu yerdan topilgan xronologik materiallar tahliliga ko'ra, milodning birinchi mingyilligida Janubiy Orolbo'yi aholisi asosan yevropoid bo'lib, ular orasida Kaspiyorti tipi ko'proq qismni tashkil qilgan. Milodiy I mingyillikning ikkinchi yamida uzun boshli aholining braxikefallashish (kalta boshli bo'lib borish) jarayoni kuzatiladi. Shuning natijasida I mingyillikning oxiri va II mingyillik boshlarida Janubiy Orolbo'yi hududining hamma qismida asosiy etnik qatlamni O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i tipi tashkil qila boshlaydi. Qorishma sifatida Xorazm o'zbeklari va qoraqalpoqlar tarkibida Kaspiyorti uzun boshli tip belgilari hozirgacha saqlanib kelmoqda.

---

³⁶ O'sha joyda. B – 97.

Toshkent vohasining qadimgi aholisi. Toshkent vohasining tarixiga oid antropologik materiallarning eng qadimgisi miloddan avvalgi I mingyillikning o'rtalariga tog'ri keladi. Bundan qadimiyoq ma'lumotlar hozircha aniqlanmagan. Shuning uchun bu davrlarda yashagan aholining antropologik xususiyatlari to'g'risida Toshkent vohasiga qo'shni va vaqin madaniy aloqada bo'lgan hududlardan topilgan materiallarga asoslanamiz. Bundan 3-4 ming yil ilgari O'rta Osiyo hududida yashovchi qabilalar antropologik jihatdan ikki katta guruhga bo'linadi. Ma'lumki, har bir katta irq vakillari muhim antropologik belgilar asosida bir nechta mayda irqiy guruhlar yoki antropologik tiplarga bo'linadi. O'rta Osiyoda yevropoid irqi ikki katta guruh - shimoliy yevropoid tip (ilmiy asarlarda protoyevropoid yoki andronovo) va janubiy yevropoid tipi (O'rtayer dengizi)lariga bo'linadi. Bunda Toshkent vohasining aholisi shimoliy guruh tarkibiga kirib, hududda andronovo irq belgilarini o'zida mujassamlashtirgan, degan fikr kelib chiqadi. Ular baland bo'yli (erkaklar bo'yi o'rtacha 170-172 sm, ayollar 163-165 sm atrofida), jismoniy jihatdan baquvvat bo'lganlar³⁷. Ularning bosh va yuz tuzilishlariga kelsak, boshlarining shakli cho'zinchoq (dolixokran), keng peshonali, qosh suyagi bortma kuchli rivojlangan, yuzlari keng, ammo baland emas, burunlari esa qirra va yuz sathidan ancha yuqori ko'tarilgan, lablari ingichka bo'lgan. Ko'rib turibmizki, bu odamlarda yevropoid irqiga xos barcha belgilar namoyondir.

Janubiy yevropoid irqi vakillari esa O'rta Osiyoning janubiy viloyatlari, Shimoli-G'arbiy Hindiston, Pokiston, Afg'oniston, Kavkaz va Yaqin Sharqda keng tarqalgan. Shunday qilib, Toshkent vohasida protoyevropoid (andronovo) tipiga xos odamlar bronza davrida yashagan, degan xulosaga kelish mumkin. Ular antropologik tipi jihatidan Sharqiy Yevropa, Qozog'iston, G'arbiy Sibir hududlarida yashagan Andronovo, yog'ochband madaniyatlari aholisi kabi antropologik qiyofaga ega. Antropologiya fanida O'rta Osiyo xalqlarining shakllanish tarixida har xil tipdagi yevropoid alomatlarini o'zida saqlagan urug' va qabilalardan tashqari, mongoloid irqiy

³⁷ Ochildiyev F.B. Tarixiy o'lkashunoslik, Toshkent. 2020 y. B – 98-100.

xususiyatlariga ega bo'lgan qabilalar ham ishtirok etganligi to'la isbotlangan. Milodiy birinchi asrlarda Toshkent vohasidagi ayrim qablardan olingan bosh suyaklarning birida yevropoid irqining ta'siri kuchli bo'lgan. Yangiyo'l qo'rg'onidan olingan ikkita ayol bosh suyagi yevropoid irqining mezobraxikranli (o'rta yumaloq bosh) turidagi kishilarniki bo'lgan.

Shunga asoslanib T.K.Xodjayev Toshkent vohasining mahalliy chorvador aholisining tarkibiga, ehtimol, O'rtayer dengizi irqiy tipi qatnashgan bo'lsa kerak, deb taxmin qiladi³⁸. Toshkent yaqinidagi Bo'zsuv sohilida hamda Niyozboshtepadan (hozirgi Yangiyo'l tumani hududida) olingan bosh suyaklari M.M. Gerasimov tomonidan o'rganilgan va ular milodiy V asrga oid bo'lgan³⁹. Bu bosh suyaklarning qadimgi sohiblari braxikran turdagi Pomir-Farg'ona antropologik kishilari bo'lganligi aniqlandi Bu tipdagi kishilar vohaning mahalliy aholisi bo'lgan, albatta. Bundan ko'rinadiki, vohada antik davrlardanoq ikki yevropoid antropologik guruhi (yevropoid irqining mezokran turi va Pomir-Farg'ona tipdagi broxikran turi) hukm surgan. Har ikkala guruh yevropoid antropologik tipdagi kishilar bo'lishi bilan birga ularning bosh suyaklarida mongoloid irqiy alomatlari borligi aniqlanadi. Bu Toshkent vohasiga antik davrlardanoq Markaziy Osiyoning shimoliy mintaqalaridan mongoloid irqiga mansub etnik guruhlar kelib qo'shilgan bo'lishi kerak, deb taxminiy xulosa qilishga imkon beradi.

Toshkent vohasining o'troq va chorvador aholisi. Qovunchi madaniyati Sirdaryo o'rta havzasi antik davri o'troq va chorvador qabilalari uchun xarakterlidir. Uning markaziy viloyatlari Toshkent vohasi va Janubiy Qozog'istonning Chordara suv omboriga qadar bo'lgan hududlar bo'lib, uning ta'siri Sharqda Yettisuv va Shimoliy Farg'onagacha, g'arbda Buxoro vohasi, janubda Qashqadaryo havzalarigacha yoyilgan. Arxeologlar uning xronologik sana doirasini (miloddan avvalgi II - milodiy

³⁸ Ochildiyev F.B. Tarixiy o'lkashunoslik, Toshkent. 2020 y. B – 99.

³⁹ O'sha joyda. B – 99.

VI asrgacha) aniqlaganlar⁴⁰. Qabrlarning tuzilishi ayvon va lahadli bo'lib, etnomadaniy rivojlanishining so'nggi bosqichida mozor-qo'rg'onlar bilan birga oilaviy xilxonalar (novuslar) ham uchraydi. Qadimgi davr mozor-qo'rg'onlari Ohangaron vohasida, ayniqsa, uning yuqori qismida ko'p uchraydi. Mozor-qo'lg'onlarni arxeologik jihatdan o'rganish o'tgan asning 30-yillaridanoq boshlangan. Dastlabki qazishmalar To'ytepa, Piskent tumanlarida olib borildi. o'tgan asning 50-yillarida Tuyabo'g'iz, Ningtepa novuslari o'rganildi. Biroq ularni qazish jarayonida olingan xronologik materiallar o'rganilmay yo'qolgan.

So'nggi bronza va ilk temir davri materiallari ham yetarli emas. U davr aholisini braxikefal yevropoid va dolixokefal yevropoidlar deb taxmin qilish mumkin. Milodiy I asrga tegishli kalla suyaklar orasida Sharqiy O'rtayer dengizi tipi, andronovo va mo'g'ul qiyofa odam suyaklari uchraydi. Antik davrga oid kalla suyaklar Bo'zsuv bo'yolari, Niyozboshi (Yangiyo'l) qabristonidan topilgan. Ular deformatsiyali braxikefal bosh chanoqlardan iborat. Umuman olganda, Toshkent vohasining ham o'troq, ham chorvador aholisi orasida turli tip vakillari uchraydi. Ayniqsa, vohaning chorvador aholisi suyaklari Qozog'iston cho'llarining sak va usun qabilalari hamda Buxoro vohasi braxikefal yevropoidlari bilan ko'proq o'xshashlikka ega. O'tgan asrning 70-yillarida «Toshkent dengizi» tevarak-atrofidan Qovunchi madaniyatiga tegishli yirik qabriston ochib o'rganildi. Xronologik materiallar milodiy I—II asrlarga oid. Bosh suyaklardagi irqiy belgilar braxikran yevropoid tipli bo'lib, ularda mo'g'ul irqiy belgilar ham bor. Milodiy I—II asrlarga tegishli 30 dan ortiq qabrlar ochildi. Ularning barchasi yevropoid va mongoloidga xos irqiy belgilar bilan xarakterlanadi. 1977-yilda qadimgi Tunket shahar xarobalari yaqinidan milodiy I asrlarga tegishli Qulota qabristoni o'rganilgan. Uning xronologik seriyasi braxikran, bosh chanoqning orqa qismi ezilgan, kalla suyaklarda mo'g'ul irqiy belgilar kuchli. Kallalar orasida bitta dolixokefal yevropoid uchraydi. Qulota xronologik seriyasida o'troq hayotga o'tayotgan braxikefal yevropoidlar kuzatiladi. Bunday seriyalar Toshkent vohasining

⁴⁰ Ochildiyev F.B. Tarixiy o'lkashunoslik, Toshkent. 2020 y. B – 100-101.

Qovunchi madaniyati aholisiga xarakterli tip bo'lib, bu tip Tuyabo'g'iz, Yangiyo'l, Vrevsk, Kavardan xronologik materiallarida yaxshi kuzatiladi. Markaziy Osiyoda mo'g'ul qiyofa irqiy belgilarning boshlanishi ilk temir davridan boshlangan, uning ko'rinishida Qovunchi madaniyati aholisida yaqqol ko'zga tashlanadi. Yuqoridagilar tahlilidan kelib chiqib aytish mumkinki, Toshkent vohasi nafaqat madaniy, balki antropologik rejada ham qo'shni Faig'ona vodiysiga, ayniqsa uning shimoliy mintaqalariga ko'p ta'sir qilganligi ehtimoldan xoli emas.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yuqorida keltirilganlardan ko'pi tasodifiy bo'lmay, aniq shart-sharoitlarga bog'liq edi. Miloddan avvalgi VII - VI asrlarda O'rta Osiyo va Qozog'istonning ko'pgina tog' va dasht joylarida yilqichilik va ko'chmanchi chorvachilik keng tarqaldi. Ko'chmanchilar yarog'-aslahalar taraqqiyotida katta yutuqlarga erishib, qudratli harbiy kuchga aylandi. Uyushgan ko'chmanchi qabilalarning o'troq dehqonchilik vohalarga xavfi yanada kuchaydi. O'troq aholi uchun keng ko'lamdagi va ishonchli himoyani tashkil qilish zarur bo'lib qoldi. Shuning uchun ham Xorazm, Baqtriya, Marg'iyona va So'g'diyonadagi o'troq aholining harbiy-siyosiy ittifoqi (uyushmasi) shakllanishida, uyushgan ko'chmanchi qabilalardan tuzilayotgan harbiy xavf hamda ehtimol, Midiya podsholigining Shimoli-sharqiy Eron va O'rta Osiyoning janubiy chegaralariga bo'lgan hududiy bosqini sabab bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alekseev V.P., Askarov A.A., Xodjayov T.K. Istoricheskaya antropologiya. Sredney Azii. - T.: 1990.
2. Artsixovskiy A. V. Arxeologik asoslar. — T., 1970.
3. Asanova G., Nabixanov M., Safarov I. O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy jug'rofiyasi. — T., 1994.
4. Belenitskiy A.M., Bentovich I.B., Bolshakov O.G. Srednevekovy gorod Sredney Azii. - L., 1973.

5. Sattorov F, Sulstonov A, “Mirzo Ulug’bek tarjimai holi va Ulug’bek qabrining ochilishi va uning tavsifi masalalari”, Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture, 2022 Ibragimov R.Z. Markaziy Osiyo arxeologiyasi, Toshkent, 2013. 57-70 b.
6. Kabirov A, Sagdullaev A.S. O’rta Osiyo arxeologiyasi. - T., 1990. 12-30 b.
7. Nazirov B.S, Sattorov F, Panjiyev J. “O`zbekistonda madaniy turizmni rivojlantirishning mintaqaviy xususiyatlari (Surxondaryo viloyati misolida)” Toshkent, 2023 y.
8. Nabiyev A, Tarixiy o’lkashunoslik, Toshkent, “O’qituvchi”, 1996 y. 270-310 b.
9. Nafasov T. O’zbekiston toponimlarining izohli lug’ati. T., 1988
10. Ochildiyev F.B. Tarixiy o’lkashunoslik, Toshkent «Donishmand ziyosi» 2020 y. 174-195 b.
11. Sattorov F, Sulstonov A, “Mirzo Ulug’bek tarjimai holi va Ulug’bek qabrining ochilishi va uning tavsifi masalalari”, Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture, 2022.